

ADELĖ VALECKIENĖ

KELETAS ĮVARDŽIŲ SEMANTIKOS KLAUSIMŲ

001. Rašant naujas lietuvių kalbos gramatikas arba sudarant žodynus daug problemų kelia įvardžiai, jų nomenklatūros nustatymas bei tam tikrų įvardžių formų traktavimas.

Pastaruoju metu lietuvių kalbotyroje daugiau susidomėta įvardžiais. Reikšmingų rekomendacijų dėl tam tikrų įvardžių formų traktavimo yra pasiūlęs V. Žulys (1969, 167–177; 1974, 83–92). Neseniai „Вопросы языкознания“ žurnale pasirodė žymių rusų kalbininkų, lietuvių kalbos tyrinėtojų ir bičiulių T. Bulyginos ir J. Stepanovo straipsnis (Булыгина, Степанов, 1988, 17–33), kur keliama lietuvių kalbos įvardžių probleminiai klausimai. Apie įvardžių semantiką išleista A. Rosino (1984) studija (recenziją žr. Tekorienė, 1987, 86–92). Šiuose darbuose keliamos problemos verčia mąstyti ir toliau spręsti įvairius su įvardžių semantika susijusius klausimus.

Įvardžiai sudaro negausią, galima sakyti, uždara žodžių klasę. Jų branduolys – seni žodžiai, būdingi daugeliui indoeuropiečių kalbų. Todėl įvardžių klasėje nemaža universalių bruožų. Antra vertus, kiekvienoje kalboje yra specifinių dalykų, susijusių tiek su įvardžių semantika, tiek su jų formaliąja išraiška. Lietuvių kalboje daug neaiškumų kelia semantinė įvardžių riba su kitomis žodžių klasėmis, ypač būdvardžiais. Tam tikri žodžiai pagal savo reikšmę bei vartoseną yra artimi tiek įvardžiams, tiek būdvardžiams. Tačiau įvardžiai yra diskretiškos formos, ir dėl jų net ir pereinamaisiais atvejais jau vien praktiniais tikslais turėtų būti priimtas klasifikacinis sprendimas: įvardis ar būdvardis.

Nemaža sunkumų kelia tam tikrų lietuvių kalbos įvardžių giminės, skaičiaus, linksnio kategorijų nustatymas. Kartais neaišku, ar turima reikalo su tos pačios leksemos dviem ar keliomis giminės, skaičiaus, linksnio formomis, ar su dviem bei keliomis atskiromis leksemomis.

Vienaip ar kitaip sprendžiant su įvardžių semantika susijusius klausimus neužmirštinas tikslingumo kriterijus, t. y. kad tam tikras teorinis sprendimas neapsunkintų, nesukomplikuotų, bet palengvintų gramatinės struktūros aprašymą.

002. Skiriant įvardžius nuo kitų žodžių klasių galima remtis 3 kriterijais: žodžių semantika, distribucija ir morfologinėmis ypatybėmis. Įvardžių, kaip žodžių klasės, pagrindinis semantinis bruožas yra jų referentinė reikšmė. Kaip nurodo R. Jakobsonas (1971, 132) įvardžius skiria iš kitų lingvistinio kodo elementų jų privaloma referencija į tam tikrą pranešimą. Be to, skirtingai nuo vardažodžių, įvardžių reikšmė yra labai bendra ir neapibrėžta. Savo distribucija įvardžiai taip

pat skiriasi nuo vardažodžių. Priešingai daiktavardžiams, jie neprisijungia pažyminių, pvz., sakoma: *aukštas žmogus*, bet negalimas pasakymas: **aukštas aš*. Priešingai būdvardžiams, įvardžiai negali prisijungti prieveiksnių, pvz., sakoma: *labai gražus*, bet negalima pasakyti: **labai toks*. Distribucinės įvardžių ypatybės turi įtakos ir jų semantikai. Gimininių įvardžių morfologinės ypatybės daug kur sutampa su būdvardžių morfologinėmis ypatybėmis, nes būdvardžiai yra perėmę iš gimininių įvardžių jų linksniavimą, tačiau atskirais atvejais morfologinis kriterijus taip pat gali padėti nustatyti žodžių klasių ribas, ypač kai semantinis kriterijus nelabai padeda.

Jis, ji

003. Šis įvardis skiriasi nuo kitų tuo, kad vartojamas daiktavardiškai, t. y. paprastai eina veiksnio arba papildinio pozicijose, bet turi skirtingas dviejų gimininių formas kaip būdvardiškieji įvardžiai. Pagal tai įvardis *jis, ji* atitinka daiktavardžius tipo „substantiva mobilia“ (*mokytojas, mokytoja*). Šio tipo daiktavardžių vyriškosios ir moteriškosios giminės formos yra skirtingos leksemos, nes daiktavardžių giminė sąlygoja jų leksinį savarankiškumą. Dėl to pastaruoju metu ir įvardžio *jis, ji* gimininių formos imtos laikyti dviem skirtingomis leksemomis, t. y. įvardžiu *jis* ir įvardžiu *ji* (žr. Žulys, 1969, 174 išnaša; 1974, 91; Rosinas, 1984, 31).

Antra vertus, visiško atitikimo tarp minėtojo tipo daiktavardžių ir įvardžio *jis, ji* nėra. Daiktavardžiai tipo *mokytojas, mokytoja* paprastai žymi asmenis, retai kitus gyvus daiktus; negyvų daiktų jie nežymi. Šie daiktavardžiai derinami su kitais daiktavardžiais ne tik sintaksiškai, bet ir semantiškai, t. y. jų giminės formos skiriamos pagal žymimojo asmens (gyvio) lytį, pvz.: *Tėvas yra mokytojas, Motina yra mokytoja*. Taigi šio tipo daiktavardžių giminės formos turi skirtingas reikšmes: vyriškosios giminės formos žymi vyriškosios lyties asmenis (gyvius), o moteriškosios giminės formos – moteriškosios lyties asmenis (gyvius). Dėl to juos ir reikia laikyti skirtingomis leksemomis. Tuo tarpu įvardis *jis, ji* nurodo ne tik asmenis ar kitus gyvus daiktus, bet labai dažnai – negyvus daiktus. Nurodant negyvus daiktus tarp daiktavardžio antecedento ir įvardžio *jis, ji* yra tik sintaksinis derinimas, pvz.: *Kambaryje stovėjo stalas. Jis buvo apdengtas staltiese; Kambaryje stovėjo kėdė. Ji buvo su atloša*. Papildomų semų šiuo atveju įvardžių formos *jis, ji* neturi. Kintant formoms jų reikšmė nesikeičia. Abiem atvejais jos nurodo tik į aukščiau minėtą daiktą (įvardžio anaforinė reikšmė). Formų *jis, ji* derinimas su antecedentais daiktavardžiais yra grynai gramatinis, t. y. įvardžio formos pasirinkimas priklauso nuo daiktavardžio gramatinės giminės formos. Tai leidžia įvardžio formas *jis, ji* laikyti ne atskiromis leksemomis, bet tos pačios leksemos skirtingomis gimininių formomis, reikalingomis tekste nurodyti ryšiui su atitinkamos giminės daiktavardžiais.

Be to, formų *jis, ji* laikymą skirtingomis leksemomis komplikuoja lietuvių kalboje dar toks dalykas. Čia yra gana daug parodomųjų, klausiamųjų-santykinųjų bei neapibrėžiamųjų įvardžių, kurie kaitomi giminėmis ir vartojami tiek būdvardiškai, tiek daiktavardiškai. Daiktavardžio pozicijoje jie atitinka įvardžio *jis, ji* varto-

seną. Visiškai kaip įvardis *jis, ji* daiktavardžio pozicijoje vartojami ir derinami su antecedentais gimine parodomieji *tas, ta, šis, ši, šitas, -a, anas, -a, tas pats, ta pati*, anaforinės reikšmės santykiniai *kuris, -i, katras, -a*, neapibrėžiamasis *pats, -i* ir kt., pvz.:

Tarp Viliaus ir Martyno įsispraudusi sėdi ponia Gaidienė. Graži ji ir linksma. Ji kalbina Vilių, — šis tuo tarpu nieko neatsako Simon; O po keliolikos metų pertraukos (gimė) — Martynukas. Prie šito ji beveik galvą padėjo Simon; O karalaitė padovanojo jam kalaviją, nusagstyta auksiniais pinigais, tie jam labai praverė Balč; Klausė tėvą: „Ar leidi dukterį?“ Tas atsakė: „Leidžiu“. Klausė motynos: „Ar leidi?“ Ta vėl atsakė: „Leidžiu“ Val; Puspūrę bulvių atkišo, ir tos pačios vėjo nupūstos Balt; Žvairaakis išlupo seną kelmą, įvertė jį su akmeniu į maišą, o pats su piemeniu pasislėpė po tiltu Cv; Ten boba kvailė pikta ir pati mažų neturi, tai nė kiaušiniautų neturi ko siųsti Vaižg; O rugiai Plaučiūno, kurs ant pjautuvą plaka Don; Beeidami jie abu atrado labai drūtą pušį, katrai buvo vidury išpuvęs BM.

Daiktavardžio pozicijoje taip pat vartojami dar šie giminėmis kaitomi neapibrėžiamieji arba klausiamieji įvardžiai: *vienas, -a, aliai vienas, -a, nė vienas, -a, kitas, -a; vienas kitas, viena kita; visas, -a, tūlas, -a, kiekvienas, -a, bet kuris, -i, kai kuris, -i, kaž(n) kuris, -i, kažkuris, -i; kuris nors, kuri nors; kuris ne kuris, kuri ne kuri; bet katras, -a; kai katras, -a, kaž(n) katras, -a, kažkatras, -a; katras nors, katra nors; kuris, -i, katras, -a, keli, -ios, keleri, -ios, kelintas, -a*, pvz.:

Vieni tą kalnelį vadina Milžinkapiu, kiti Šmėklų kalnu Krėv; Žinojo iš moterų kiekviena savo artimųjų padėtį, todėl ateidama viena atsinešė vystyklų, kita margą juostą Cv; Susėdę visi ėmė medų valgyti ir kiekvienas biteles garbinti Žem; Kažkuris dirbančiųjų pasakė keletą žodžių, kiti pritariamai nusijuokė Balt; Niekas nebūtų galėjęs pasakyti, kad Mykoliukas bet kada su bet kuriuo būtų nesutikęs Vaižg; Tūlas tik per slenkstį oran iš trobos išėjęs greitai spruko atgal Bil; Ak, kaip tūla mūsų žolelių taip nusirėdė, kad nei boba jau didžiai sukrošusi kumpso Don; Tie (paukščiai) visi atsisakė, nė vienas niekur (brolių) nematę, nė vienas nieko nežiną Jabl; Kaime yra ir daugiau liepų, bet nė viena iš jų negali prilgti Galinio liepai Myk-Put; Keli jūs čia būsit rytoj? Jabl.

Laikant įvardžio formas *jis, ji* skirtingomis leksemomis reikėtų laikyti atskiromis leksemomis ir visų anksčiau nurodytų įvardžių giminių formas, einančias daiktavardžių pozicijoje. O tai sudarytų nemažų nepatogumų ir apsunkintų gramatinį aprašą. Pvz., vietoj vieno įvardžio *tas, ta, tai (tatai)* būtų keturi ar net penki skirtingi įvardžiai: 1) būdvardiškasis *tas, ta*, 2) daiktavardiškasis *tas*, 3) daiktavardiškasis *ta*, 4) daiktavardiškasis *tai (tatai)* ir, jeigu variantus laikysime atskirais įvardžiais (žr. 015), 5) *tas* „tai“. Atitinkamai reikėtų „smulkinti“ ir kitus įvardžius. Susidarytų labai nekompaktiškas aprašas. Be to, sunkiai būtų atribojami atskiri vartosenos atvejai.

Pagaliau įvardis *jis, ji* nėra kokia lietuvių kalbos specifika. Šio tipo įvardžiai ir kitose kalbose vartojami daiktavardiškai ir turi skirtingas, net tris giminių formas, pvz.: rus. *он, она, оно*, vok. *er, sie, es*, angl. *he, she, it* ir kt. Tai labai sena ypatybė, susiformavusi atskirose indoeuropiečių kalbose dėl derinimo su antecedentu, gali-

mas daiktas, dar prieš atributinę giminių formų vartoseną. Minėtųjų kalbų gramatikose įvardžių giminių formos atskiromis leksemomis paprastai nelaikomos. Tai gi ir mums vargu ar tikslinga gramatikose ar žodynuose tokius įvardžius skaldyti pagal giminių formas į atskiras leksemas.

Aš, mes; tu, jūs

004. Kaip žinoma, įvardžiai *aš, mes; tu, jūs* nuo indoeuropiečių senovės sudaro supletyvinės paradigmas, t. y. atskiri jų linksniai skiriasi savo šaknimis. Ypač skiriasi vienaskaitos formos nuo daugiskaitos formų, taip pat vardininkas nuo kitų linksnių. Be išorinės struktūros, skiriasi ir šių formų reikšminis santykis. Tarp formų *aš* ir *mes, tu* ir *jūs* nėra adekvataus vienaskaitos/daugiskaitos santykio. Dėl to yra pagrindo *aš* ir *mes, tu* ir *jūs* laikyti skirtingais įvardžiais.

Antra vertus, lietuvių kalboje, kaip ir kitose indoeuropiečių kalbose, formos *aš* ir *mes, tu* ir *jūs* nėra visiškai atribotos pagal vienaskaitos/daugiskaitos santykį. Lietuvių kalboje tarp *tu* ir *jūs* vienaskaitos/daugiskaitos priešprieša paprastai išlaikoma. *Jūs* dažnai vartojamas nurodant du ir daugiau asmenų (kartais gyvių ir net negyvų daiktų – personifikacija), į kuriuos kreipiamasi, t. y. *jūs* turi gramatinę daugiskaitos reikšmę: „tu+tu+tu“, pvz.:

– *Laurynai, brolau! Broliene! Jūs man nepavydite, jus tik myliu ir į vestuves prašau Žem; – Tai jūs čia gulėsite, o ten kiaulės bulves knis! Aš jums! – grasydamas botagu (piemenims) rėkė Pliauga Krėv; – Jūs gaidžiai su vištoms ir kas mėžinį krapštot, bėkit, skubinkitės ben kartą dar pasilinks mint Don;*

Jūs reikšmė taip pat artima daugiskaitos reikšmei, kai nurodomas adresatas kartu su kitu ar kitais asmenimis, pvz.:

Matote, iš karto aišku, kad mums, seniems, sunku su jaunuomene. Jūs („tu“ ir kiti jauni žmonės) kitaip galvojate Vencl.

Tokią pat reikšmę turi *jūs* konstrukcijose su prielinksniu *su*: *jūs su Petru = tu su Petru.*

Mes negali būti lygu „aš+aš+aš“ paprasčiausiai dėl įvardžio *aš* reikšmės – „kalbantysis asmuo“, mat keli asmenys kartu paprastai nekalba, nors kartais gali būti tokia kalbinė situacija, pvz.: *Mes visi rėkėme kartu: „Pritariam! Teisingai!“* ir pan. Čia *mes*=„aš+aš+aš“.

Artimą reikšmę gramatinei daugiskaitos reikšmei turi *mes* ir tada, kai nurodomas kalbantysis kartu su kitu ar kitais asmenimis, kuriems jis atstovauja, t. y. kai vienas kalba kelių vardu, pvz.:

Mes kareiviai. Šaltas rūstis suledėjo mūs veiduos S.Nėr; Mes gi visi senieji gerai atsimername carizmo laikus Vencl.

Panašią reikšmę turi *mes* konstrukcijoje su prielinksniu *su*: *mes su Petru = aš su Petru.*

Tokia nagrinėjamųjų įvardžių vartosena rodo, kad *aš* ir *mes, tu* ir *jūs* nėra visiškai gramatikalizuotos skaičiaus kategorijos formos (dėl savo specifinės reikšmės), bet negalima nuneigti ir to, kad jos turi šios kategorijos bruožų. Nevisiška skaičiaus kategorijos gramatikalizacija būdinga ir kitiems įvardžiams, žr. § 008.

Pagal sintaksinius modelius *aš*, *tu* yra vienaskaitinės, o *mes*, *jūs* – daugiskaitinės formos, t. y. pirmosios vartojamos su skaičiais kaitomų žodžių vienaskaitos, o antrosios – su daugiskaitos formomis, plg.: *aš einu* – *mes einame*; *tu eini* – *jūs einate*, *aš geras* – *mes geri*, *tu geras* – *jūs geri*.

Pagal linksnių galūnes *aš* ir *tu* paradigmos yra artimos daiktavardžių vienaskaitos, o *mes*, *jūs* paradigmos – daiktavardžių daugiskaitos paradigmoms.

Taigi atsižvelgiant į reikšmę, sintaksines ir morfologines ypatybes, mūsų supratimu, galima *aš* ir *mes*, *tu* ir *jūs* laikyti skaičiaus kategorijos vienaskaitos ir daugiskaitos formomis, juoba kad lietuvių kalboje dar vartojamos šių įvardžių dviskaitos formos: *mudu*, *mudvi*, *judu*, *judvi*. Pastarąsias formas galima laikyti daugiskaitos formų *mes*, *jūs* variantais (jos taip pat vartojamos su daugiskaitos formomis, plg.: *mudu einame*, *judu einate*). Laikant *aš*, *mes*, *tu*, *jūs*, *mudu*, *mudvi*, *judu*, *judvi* atskiromis leksemomis, užsitusuotų visų šių formų su skaičiaus kategorija susiję semantiniai santykiai.

005. Lietuvių *aš*, *mes*; *tu*, *jūs*; *tamsta*, *savęs*, kaip ir daiktavardžiai tipo *akiplėša*, *kerėpla*, neturi skirtingų gimininių formų, bet semantiškai derinami pagal nurodymo asmens lytį su giminėmis kaitomomis formomis, pvz.: *Aš*, *tu*, *tamsta geras* (apie vyrą); *Aš*, *tu*, *tamsta gera* (apie moterį); *Mes*, *jūs*, *tamstos geri* (apie vyrus); *Mes*, *jūs*, *tamstos geros* (apie moteris); *Savęs paties nekenčia* (apie vyrą); *Savęs pačios nekenčia* (apie moterį). Plg.: *Tas (toks) akiplėša* (apie vyrą); *Ta (tokia) akiplėša* (apie moterį). Todėl pastaruoju metu visai pagrįstai nurodoma, kad dėl „semantinio derinimo“ su giminėmis kaitomomis formomis 1-ojo ir 2-ojo asmens įvardžiai lygiai taip pat galėtų būti laikomi dvigiminėmis (homoniminėmis) formomis kaip daiktavardžiai tipo *akiplėša* (žr. Булыгина, Степанов, 1988, 23).

Bet prieštaravimas yra pačioje kalboje dėl netolygios atskirų posistemių raidos. Žodžiai tipo *akiplėša* sudaro lietuvių kalboje palyginti negausią daiktavardžių grupę. Jų vartojimas apibrėžtas, iš dalies stabarėjantis. Jie paprastai eina tik su giminėmis kaitomais žodžiais, signalizuojančiais reiškiamo asmens lytį: *Koks tu kerėpla*; *Didelis nemokša*; *Tokia akiplėša* ir pan. (žr. LKG 1976, 401). Todėl tokius daiktavardžius yra pagrindo laikyti dviejų gimininių skirtingomis (homoniminėmis) leksemomis (žr. ГЛЯ, 1985, 84) kaip „substantiva mobilia“ (*mokytojas*, *mokytoja*), nors pastarieji turi skirtingas gimininių formas, o pirmieji neturi. Tuo tarpu *aš*, *mes*; *tu*, *jūs* įvardžiai su giminėmis kaitomais žodžiais palyginti retai vartojami, dažniausiai jų nurodomo asmens lytis paaiškėja iš konteksto, t. y. šie įvardžiai dažnai neturi ne tik morfologinių, bet ir sintaksinių bei semantinių giminės skyrimo rodiklių, plg.: *Aš rašau*. Neretai šiais įvardžiais nurodomų asmenų lytis visai neaktuali. Taigi jų laikymas dvigiminiais apimtų tik nedidelę jų vartosenos dalį. Daugumoj atvejų jie yra negimininiai.

Pagal semantinį derinimą su giminėmis kaitomomis formomis įvardžius *aš*, *mes*; *tu*, *jūs* taip pat galima gretinti su *jis*, *ji*, *jie*, *jos*, plg.: *aš geras* – *aš gera*, *tu geras* – *tu gera*, *mes geri* – *mes geros*, *jūs geri* – *jūs geros*, *jis geras* – *ji gera*, *jie geri* – *jos geros*. Tačiau tarp jų taip pat yra esminių skirtumų. Įvardis *jis*, *ji* yra substitutas, visada eidamas daiktavardžių pozicijoje jis pakeičia antecedentus daiktavardžius. Dėl to jų ir buvo išrutuliotos skirtingos giminės formos. Jos būtinės

dėl derinimo su daiktavardžiu antecedentu ir vartojamos ne tik su giminėmis kaitomais žodžiais (*jis geras, ji gera*), bet ir su veiksmažodžiais (*jis eina, ji eina* – pagal antecedentą).

Aš, mes; tu, jūs nėra substitutai, su daiktavardžiais jie tiesioginio sintaksinio lygmens ryšio neturi, t. y. neturi antecedentų daiktavardžių. Dėl to *aš, tu, mes, jūs* dažnai tekste iš viso nebūtinai, pvz., kai eina su veiksmažodžiais ir pastarieji žymi asmenį: (*Aš*) *einu* (asmenį žymi morfema *-u*). Giminės kategorija, paremta derinimu su antecedentais daiktavardžiais, jiems tiesiog neaktuali. Taigi ir šiuo atveju yra įvardžių *aš, mes; tu, jūs* sintaksiškai suprantamos giminės kategorijos apribojimas.

Antra vertus, šių įvardžių dviskaitos formos kaitomos giminėmis (plg.: *mudu geri, mudvi geros; judu geri, judvi geros*).

Taigi įvardžiai *aš, tu, tamsta, savęs* yra negimininiai, bet turi ir gimininių įvardžių bruožų.

Mano, tavo, savo

006. V. Žulio (1969) siūlymas jungti šias formas į *aš, tu, savęs* paradigmas, iš pradžių priimtas su nepasitikėjimu, dabar vis daugiau įteisinamas ir pagrindžiamas. Reikia pritarti T. Bulyginos ir J. Stepanovo (Булыгина, Степанов, 1988, 20) minčiai, kad tikslinga įvardžių *aš, tu savęs* paradigmose skirti 2 kilmininkus: I nesavybinį *manęs, tavęs, savęs* ir II savybinį *mano, tavo, savo*. Šios formos pasiskirsčiusios pagal papildomos distribucijos principą (vienos kitas išskiria), bet aiškiai skiriasi savo reikšme pagal turėjimą / neturėjimą savybinio atspalvio.

Įjungus *mano, tavo, savo* į *aš, tu, savęs* įvardžių paradigmas, vis dėlto negalima manyti, kad lietuvių kalboje nebėra savybinių įvardžių. Nykstant savybiniams įvardžiams *manas, -a, tavas, -a, savas, -a* bei užsifiksuojant jiems poetinėje kalboje (*savas, -a* vartojamas dažniau, bet kinta jo reikšmė), neutraliuose pasakymuose vis daugiau įsigali jų įvardžiutinės formos *manasis, -oji, tavisis, -oji, savasis, -oji*. Tarp *manas, -a* ir *manasis, -oji*, taip pat kitų atitinkamų formų dabar jau nebėra paprastųjų/įvardžiutinių formų priešpriešos. Įvardžiutinės formos įsigali kaip savybinės vietoj paprastųjų (žr. Valeckienė, 1964, 46–47).

007. Kad nebūtų maišomi savybiniai įvardžiai ir savybiniai kilmininkai, tikslinga savybinius įvardžius, taip pat ir sangražinį įvardį jungti į asmeninių įvardžių bendrą skyrių ir traktuoti juos kaip to skyriaus poskyrius. Tiek sangražinis, tiek savybiniai įvardžiai nurodo asmenų santykius: sangražinis įvardis nurodo asmens, kuris sakinyje suvokiamas kaip veiksmo ar būsenos subjektas, santykį su pačiu savimi, o savybiniai įvardžiai – daikto (asmens) priklausymą asmeniui. Savybiniai įvardžiai tiesiogiai santykiauja su savybiniais kilmininkais: jie turi vienodą reikšmę ir eidami toje pačioje pozicijoje sudaro fakultatyvinius variantus. Šaknies *man-* savybinės formos (*mano, manas, -a, manasis, -oji, maniškis, -ė*) nurodo daikto priklausymą kalbančiajam, šaknies *tav-* formos (*tavo, tavas, -a, tavisis, -oji, taviškis, -ė*) – daikto priklausymą adresatui, o šaknies *sav-* formos (*savo, savas, -a, savasis, -oji, saviškis, -ė*) yra savotiški sangražiniai-savybiniai įvardžiai, jie nurodo daikto priklausymą asmenims, kuris yra veiksmo ar būsenos subjektas.

Jungiant savybinius įvardžius prie asmeninių, viename posistemyje taip pat lengviau paaiškinami asmeninių įvardžių kilmininkai *mūsų, jų, jo, jos, jų, mudviejų, judviejų, jų, jų*; *tamstos, tamstų; paties, pačios, pačių*, kurie turi dvejopą reikšmę: nesavybinę ir savybinę, nors jų formos pagal šias reikšmes nekinta.

Visas, -a, visi, -os

008. Kaip žinoma, šio įvardžio vienaskaitos ir daugiskaitos formos skiriasi lekšinės reikšmės atspalviais. Vn. *visas, -a* turi „ištisumo, apimties“ reikšmę, t. y. nurodo, kad daiktas yra ištisas, pilnos sudėties, visas apimtas tam tikros ypatybės, pvz.: *Visas kūnas skaudėjo; Visą dieną padainavau* (nuo pradžios iki galo). Dg. *visi, -os* turi pasiskirstymo (distribucinę), kolektyvinę reikšmę, t. y. nurodo, kad daiktų skaičius išsemtas, pvz.: *Visi žmonės taip kalba; Visas dainas išdainavau* (kurias tik mokėjau) (žr. Valeckienė, 1984, 74). Kai kurios kalbos šioms reikšmėms žymėti turi 2 skirtingus įvardžius, pvz., vok. *ganz*=liet. *visas, -a* ir vok. *alle*=liet. *visi, -os*.

Kyla klausimas, ar *visas, -a, visi, -os* laikytini dviem skirtingomis leksemomis, ar vienos lekšemos vienaskaitos ir daugiskaitos formomis, taip pat ar vn. *visas, -a* yra įvardis, ar būdvardis.

Reikia pirmiausia pasakyti, kad vn. *visas, -a* ir dg. *visi, -os* reikšmės, būdamos skirtingos, kartu yra tarp savęs susijusios, viena su kita persipynusios, nėra griežtai atribotos leksiškai. Su daugiskaitiniais daiktavardžiais *visi, -os* turi ne tik kolektyvinę, bet ir „ištisumo, apimties“ reikšmę (kuri būdinga vn. *visas, -a* formoms). pvz.: *Visus metus ištarnavau* – reiškia „ištisus metus iki galo“ („apimties“ reikšmė). Tuo tarpu *Visus savo gyvenimo metus dirbau vienoj vietoj* – reiškia „daug metų, visą gyvenimą“ (kolektyvinė reikšmė). Antra vertus, vn. *visas, -a*, be „apimties, ištisumo“ reikšmės, implikuoja kolektyvinę reikšmę (kuri būdinga dg. *visi, -os* formoms) tais atvejais, kai jungiasi prie vienaskaitinių daiktavardžių, turinčių eilės, kuopos, t. y. kolektyvinę, reikšmę, pvz., *visas gyvenimas – visi gyvenimo metai*. Taigi vn. *visas, -a* ir dg. *visi, -os* reikšmių skirtumai tiesiogiai priklauso nuo jų apsipties, t. y. nuo daiktavardžių semantikos.

Be to, *visas, -a* ir *visi, -os* reikšmės santykį komplikuoja įvardžių, skaičiaus kategorijos specifika. Kaip žinoma, skaičiaus kategorija: „vienas/daugiau kaip vienas“, yra išsirutuliojusi iš kuopinės bei kolektyvinės reikšmės žodžių gramatikalizacijos būdu. Lietuvių kalbos įvardžių sistemoje šios raidos pėdsakų yra išlikę iki šių dienų. Pvz., įvardžio *kiekvienas, -a* nevartojama daugiskaita, nes daugiskaitos gramatinė reikšmė prieštarauja šio įvardžio leksinei reikšmei: „vienas atvirai paimtas iš bendros visumos, visi iš eilės atskirai iki galo“. Labai ryškiai skaičiaus kategorijos formavimosi etapus atskleidžia lietuvių kalbai būdingos konstrukcijos tipo: *mes kiekvienas, -a, mes nė vienas, -a, vaikai vienas...kitas* ir kt., kur nėra derinimo skaičiumi, nes tokiose grupėse įvardžiai *kiekvienas, -a, nė vienas, -a, vienas, -a... kitas, -a* ir kt. turi distribucinę individualizuojančią reikšmę. Su skaičiaus kategorijos raida susijęs ir formų *visas, -a, visi, -os* semantinis santykis. Tiek *visas, -a*, tiek *visi, -os* išlaiko įvardžiams būdingą referentinę apibendrinamąją reikšmę – nurodo

sąsają su visuma, tik vienu ir kitų formų apibendrinamoji reikšmė nevienodai santykiuoja su gramatine skaičiaus kategorijos reikšme. *Visi*, *-os* formų, vartojamų su daiktavardžių daugiskaitos formomis, apibendrinamoji kolektyvinė reikšmė atitinka daugiskaitos gramatinę reikšmę — nurodomi ir kartu apibendrinami daugiau kaip vienas asmenų arba daiktų. O *visas*, *-a* formų, vartojamų su daiktavardžių vienaskaitos formomis, apibendrinamoji leksinė reikšmė konfliktuoja su vienaskaitos gramatine reikšme „vienas, *-a*“. Dėl to gramatikalizacijos procese vn. *visas*, *-a* formų apibendrinamoji reikšmė stabarėjo ir neišvengiamai gavo „apimties, ištisumo“ atspalvį, tuo būdu priartėdama prie būdvardžių *ištisas*, *-a*, *pilnas*, *-a* reikšmių.

Įvardis *visas*, *-a* ir būdvardis *ištisas*, *-a* artėja savo reikšmėmis dar ir dėl to, kad pastarasis taip pat tam tikrame kontekste (ir tik tam tikrame kontekste) artėja prie įvardžių reikšmės, plg.: *ištisi marškiniai* „tokio kirpimo“ ir *ištisi metalai* „visi metalai“. Pastaruoju atveju *ištisas*, *-a* visai artimas įvardžio *visi*, *-os* reikšmei. Bet tai nereikia, kad *ištisas*, *-a* minėtąja reikšme yra įvardis kaip ir *visas*, *-a* „ištisumo, apimties“ reikšme — būdvardis. Sinonimija bei substitucija šiuo atveju nėra pakankami kriterijai identifikuoti žodžių klasę (plg. Tekorienė, 1987, 88). Ribiniai žodžių klasių reiškiniai dažnai yra sinoniminiai. Antra vertus, sinonimija čia gana ribota. Neįprasti būtų pasakymai: **Ištisas kūnas skaudėjo* vietoj *Visas kūnas skaudėjo* arba **Išgėriau ištisą puodelį pieno* vietoj *Išgėriau visą puodelį pieno* ir pan.

Kaip rodo iškeltieji dalykai, *visas*, *-a* ir *visi*, *-os* formų reikšmės nėra tiek atribotos, kad jas būtinai reikėtų laikyti skirtingomis leksemomis. *Visas*, *-a*, *visi*, *-os* semantinis santykis reprezentuoja ne šių formų leksinį atskirumą, bet ne visišką jų skaičiaus kategorijos gramatikalizaciją. *Visas*, *-a* „ištisumo, apimties“ reikšmė išlaiko įvardžiams būdingą referentinį apibendrinamąjį pobūdį ir tuo būdu yra susijusi su *visi*, *-os* reikšme.

Sprendžiant *visas*, *-a*, *visi*, *-os* formų santykį reikia atsižvelgti ir į morfologinį kriterijų. Pagal išorinę struktūrą *visas*, *-a* sudaro vienaskaitos, o *visi*, *-os* — daugiskaitos paradigmą. Lemia čia ir sintaksinis kriterijus: *visas*, *-a* vartojamos su daiktavardžių vienaskaitos formomis, o *visi*, *-os* su daiktavardžių daugiskaitos formomis. Taigi, mūsų supratimu, tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu formas *visas*, *-a* ir *visi*, *-os* tikslinga laikyti (ypač gramatiniame apraše bei žodynuose) vienos leksemos — įvardžio vienaskaitos ir daugiskaitos formomis.

Remdamasis *visas*, *-a* ir *visi*, *-os* reikšmių skirtumais bei jų sinonimika su būdvardžiais *ištisas*, *-a*, *pilnas*, *-a* A. Rosinas (1984, 101–102) skiria 3 atskiras leksemas: 1) *visas*, *-a* — būdvardis „apimties, ištisumo“ reikšme; 2) *visas*, *-a* — įvardis, kai eina su kolektyvinės reikšmės daiktavardžiais, pvz.: *visa grupė*; 3) *visi*, *-os* — įvardis kolektyvine reikšme. Pagal tokią klasifikaciją reikėtų skirti dar ir 4) *visi*, *-os* — būdvardis „apimties, ištisumo“ reikšme, kai eina su daugiskaitiniais daiktavardžiais, pvz.: *Visas duris nuvaliau*, t. y. vienerias nuo pradžios iki galo kaip: *Visą langą nuvaliau*. Bet ne čia esmė. Dalykas tas, kad A. Rosinas atskiras *visas*, *-a*, *visi*, *-os* reikšmes traktuoja kaip skirtingas leksemas. Toks sprendimas labai sukomplikuotų gramatinį aprašą. Visų pirma, būtų daug keblumų nustatyti ribą, kada *visas*, *-a* — būdvardis ir kada — įvardis, nes šiuos skirtumus lemia daiktavardžio, ne įvardžio semantika, plg.: *Visa klasė* „patalpa“ — būtų būdvardis (*Visa kla-*

sė buvo gražiai sutvarkyta) ir *visa klasė* „mokiniai“ – būtų įvardis (*Visa klasė tam pritarė*). Susidarytų komplikacijų dėl šių formų skaičiaus kategorijos. Reikėtų laikyti tiek „įvardžius“ *visas, -a, visi, -os*, tiek „būdvardį“ *visas, -a* atskirais žodžiais, neturinčiais skaičiaus kategorijos, o tai neatitinka realios padėties. Taigi esant tokiai šių įvardžių dinaminei raidai daugiau yra pagrindo eiti ne formų diferencijos, bet jų redukcijos keliu, t. y. laikyti *visas, -a, visi, -os* viena leksema – įvardžiu, kartu išryškinant jų leksinės reikšmės skirtumus bei skaičiaus kategorijos specifiką.

Visoks, -ia

009. Kaip *visas, -a*, taip ir *visoks, -ia* A. Rosinas (1984, 11; 1988, 185–189) laiko ne įvardžiu, o būdvardžiu. Remiamasi taip pat sinonimija, kad *visoks, -ia* atitinkąs būdvardį *įvairus, -i*, jį galima esą pastaruoju pakeisti. Iš tikrųjų atitikimas ribotas. Įvardis *visoks, -ia* nėra absoliutus būdvardžio *įvairus, -i* sinonimas. Pvz., negalima pakeisti šio įvardžio būdvardžiu *įvairus, -i* tokio tipo pasakymuose: *Ans y(ra) visoks amatininkas: viską mok dirbti* Šts. Neįprastas būtų pasakymas: **Ans y(ra) įvairus amatininkas*. Įvardžio *visoks, -ia* reikšmė tik priartėja (ir tik tam tikrame kontekste) prie būdvardžio *įvairus, -i* reikšmės, bet dėl to šis įvardis netampa būdvardžiu. Jo reikšmė ir tokiais atvejais išlieka referentinė, įvardiška. Ji yra apibendrinamoji, distribucinė, t. y. susijusi su visumos skirstymu: *visoks, -ia* reiškia „ir toks, ir toks, bet koks kartu paėmus“, plg.: *Lūžo ten aruodai nuo visokio javo* Balt. Pakeitę šiame sakinyje įvardį *visokio* būdvardžiu *įvairaus (javo)*, iškelsim tik javų rūšių įvairumą, keletą rūšių buvimą be jokio santykio su visuuma, o įvardžiu *visoks, -ia* akcentuojamas visų pirma javų rūšių (visumos) išsėmimas, t. y. nurodomas javų santykis su visuma. Taigi reikšmės akcentai skiriasi. Įvardžio *visoks, -ia* reikšmė artėja prie būdvardžio *įvairus, -i* reikšmės, bet nesutampa su ja.

Neįtikina A. Rosino (1988, 186–188) aiškinimas, kad vn. *visoks, -ia* formos iš pradžių turėjusios įvardžio reikšmę „kiekvienas, -a“, o vėliau gavusios būdvardžio reikšmę „įvairus, -i“. Iš tikrųjų įvardžiai *kiekvienas, -a* ir *visoks, -ia* iš seno turi labai artimas reikšmes. Kartais tam tikrame kontekste šių įvardžių reikšmės susisiečia ir atrodo beveik sinonimiškos, plg.: *išliuosuodama juos... iš visokio reikalo ir smurto* DP 566, taip pat galima: *išliuosuodama juos iš kiekvieno reikalo ir smurto...* Pasakymų reikšmė beveik tapati, tik semantinis rezultatas pasiekiamas iš skirtingo taško: *visokio reikalo* reiškia „ir tokio, ir tokio, bet kokio kartu paėmus“ – akcentuojamas įvairumas; *kiekvieno reikalo* reiškia „ir to, ir to, bet kurio iš bendros visumos, visų atskirai paėmus“ – akcentuojamas eiliškumas. Senuosiuose raštuose ir kai kuriose tarmėse *visoks, -ia* truputį plačiau vartojamas, „užgriebia“ įvardžio *kiekvienas, -a* semantikos, plg.: *Visokį žodį užrašyk* Zt (Vidugiris, 1960, 122), t. y. „ir tokį, ir tokį, bet kokį kartu paėmus, kiekvieną“.

Kad įvardžio *visoks, -ia* vartojama aukščiausiojo laipsnio forma *visokiausias, -ia* taip pat nėra kriterijus jį skirti prie būdvardžių. *Visokiausias, -ia* vartojamas tik tokiuose kontekstuose, kur įvardis *visoks, -ia* priartėja prie būdvardžio *įvairus, -i*, taigi ne be pastarojo įtakos. Skaitvardžio *pirmas, -a* taip pat vartojamos laipsnių

formos: *pirmesnis*, *-ė*, *pirmiausias*, *-ia*, bet dėl to šis skaitvardis netampa būdvardžiu: lemia jo santykis su kitais šios rūšies žodžiais, rodančiais daiktų eilę — *pirmas*, *-a*, *antras*, *-a*, *trečias*, *-ia* ir t. t., nors pastarieji ir neturi laipsnių formų. Įvardžio *visoks*, *-ia* aukščiausiojo laipsnio forma *visokiausias*, *-ia* atsiranda dėl kontekstinių semantinių aplinkybių, dėl to nėra reikalo jos laikyti ir atskira leksema, kaip siūlo D. Tekorienė (1987, 89).

Visoks, *-ia* skirtinas prie įvardžių ir dėl darybinių ypatybių. Priesaga *-oks*, *-ia* būdinga tik įvardžiams. Su ja sudaromi būdvardiškieji įvardžiai iš daiktavardiškųjų atitinkamai modifikuojant jų reikšmę. Santykis vienodas: kaip *toks*, *-ia* — *tas*, *ta*, *šioks*, *-ia* — *šis*, *ši*, *šitoks*, *-ia* — *šitas*, *-a*, *anoks*, *-ia* — *anas*, *-a* ir t. t., taip ir *visoks*, *-ia* — *visas*, *-a* (*visi*, *os*). Taigi yra visa įvardžių darybinė sistema, nuo kurios neatitrūkęs ir *visoks*, *-ia*. Būdvardžių priesaga *okas*, *-a* (*mažokas*, *-a*) darybos ir semantiškai atžvilgiu yra visiškai skirtinga: ja žymimas tam tikras ypatybės kiekis.

Iš viso to galima padaryti tik tokią išvadą — *visoks*, *-ia* laikytinas, kaip ir anksčiau, ne būdvardžiu, bet įvardžiu.

Tam tikras, *-a*; pats *tas*, *pati ta*; *šioks toks*, *šiokia tokia*

010. Remdamasis sinonimija, A. Rosinas (1984, 11) visus šiuos žodžius laiko ne įvardžiais, kaip įprasta lietuvių kalbotyroje, o būdvardžiais. *Tam tikras*, *-a* turi būdvardžių *nustatytas*, *-a*, *specialus*, *-i*, *ypatingas*, *-a* reikšmes, *šioks toks*, *šiokia tokia* — būdvardžių *vidutinis*, *-ė*, *menkas*, *-a*, *nežymus*, *-i* ir *pats tas*, *pati ta* — būdvardžio *tinkamas*, *-a* reikšmes. Dėl šių įvardžių reikia pasakyti tą patį kaip dėl *visoks*, *-ia*. Jie tik priartėja prie nurodytųjų būdvardžių reikšmės, bet nėra jiems identiški. Visi šie žodžiai išlaiko įvardžiams būdingas referentines reikšmes. *Tam tikras*, *-a* turi su išskirtumu, dalijimu susijusią reikšmę. Jis nurodo nuo kitų atribotą, individualizuotą, bet iš anksto nežinomą, neapibrėžtą daiktą ir nebeturi semantinio ryšio su būdvardžiu *tikras*, *-a*, plg.: *Už patarnavimą duosiu tam tikrą procentą* Vencl.

011. *Šioks toks*, *šiokia tokia* nurodo tiksliai neapibrėžtą, palyginti nedidelę vidutiniškos kokybės ypatybę, plg.: *Kol troba gali pastovėti, vis šiokia tokia nauda* Žem. Be to, nelogiška *šis tas* skirti prie įvardžių, o *šioks toks*, *šiokia tokia* — prie būdvardžių. Jų semantika identiška, tik *šis tas* daiktavardiškasis, o *šioks toks*, *šiokia tokia* — būdvardiškasis įvardis. Tiek vienas, tiek kitas yra neapibrėžiamieji įvardžiai.

012. *Pats tas*, *pati ta* reikšmė susijusi su parodomaisiais įvardžiais. Lietuvių kalboje, be *pats tas*, *pati ta*, yra ir *tas pats*, *ta pati* — su atvirkščia dėmenų tvarka, nuo kurios priklauso jų semantikos skirtumai. Abu jie sudaryti iš parodomojo įvardžio *tas*, *ta* ir pabrėžiamosios reikšmės *pats*, *-i*, tik *pats*, *-i* eidamas prieš *tas*, *ta* suteikia samplaikai vienokią reikšmę, o eidamas po *tas*, *ta* — kitokią. Taigi neracionalu vieną laikyti įvardžiu (*tas pats*, *ta pati*), o kitą jau būdvardžiu (*pats tas*, *pati ta*). *Pats tas*, *pati ta* nurodo žinomą daiktą su pabrėžimu: „būtent tas, kokio reikia tam tikroje situacijoje“, pvz.: *Vanduo pats tas: nei šiltas, nei šaltas* Ktk. Plg. *tas pats*, *ta pati*: *Šeiminkė ta pati* (ta kaip anksčiau, ne kita).

Taigi visi šie įvardžiai turi įvardžiams būdingą apibendrintą reikšmę ir santykiuoja su kitais artimais jiems įvardžiais. A. Rosino keliama motyvai — jų reikšmės artimumas tam tikriems būdvardžiams — per menki skirti juos prie būdvardžių. Be to, prie būdvardžių šie įvardžiai būtų svetimkūniai dėl savo darybos: samplakiniai dariniai būdingi įvardžiams. Todėl kaip ir anksčiau minėtąsias samplaikas tikslinga laikyti įvardžiais, o ne būdvardžiais.

Tūlas, -a, aliai vienas, -a

013. Tūlas, -a sinonimiškas būdvardžiui *dažnas*, -a, bet dėl to taip pat nelaikytinas būdvardžiu. Tam tikruose kontekstuose juos galima pakeisti vienas kitu, tačiau ne visada, pvz.: *Girdėti dažni šūviai*, bet negalima **Girdėti tūli šūviai*. Tūlas, -a turi įvardžiams būdingą referentinę reikšmę, susijusią su dalijimu, visumos apibendrinimu: „daugelis iš visumos, ne vienas; ir tas, ir tas“. Artimiausia šio įvardžio reikšmė įvardžiui *daug kas*, pvz.: *Tūlam* (= daug kam) *rodosi, kad jo apylinkės žodžiai visur pažįstami* Balč. Taigi semantiškai *tūlas*, -a yra susijęs su įvardžiais ir laikytinas įvardžiu.

Įvardis *tūlas*, -a žinomas iš senųjų raštų, jį gražiai vartojo mūsų žymieji kalbininkai: K. Būga, J. Jablonskis, J. Balčikonis; literatūros klasikais: K. Donelaitis, A. Baranuskas, S. Daukantas, J. Biliūnas, V. Kudirka ir kt.; jis pažįstamas daugeliui lietuvių kalbos tarmių — ir aukštaičiams, ir žemaičiams. Pvz.:

Tūlas juokėsi atsitikusia Skrudžiui atmaina, bet jis to visai nebojo Jabl; *Tūla Juozapotos draugė vienmetė vaikų, anūkų susilaukė* Bil; *Tūlas atsigręždamas žvilgčiojo į papievius dvaro link* Myk-Put; *Pakolei buvau pas motynėlę, tūlas tai sakė: graži mergelė* JV; *Kodėl tas nedirb kitą darbą kaip tūli kiti dirb* Prk; *Tūlas žmogus taip padaro, pasako* Plv; *Tūloj vietoj šiemet obuolių yra* Ds.

Dabar *tūlas*, -a retai vartojamas. Pamažu jis darosi neįprastas, įgauna archaišką atspalvį ir neutraliojo, nemotyvuotojo kalboje pakeičiamas kitais jam artimais įvardžiais. Dėl siauros vartosenos A. Rosinas (1984, 11) šio įvardžio neįtraukia į įvardžių sąrašą. Visai atsižadėti šio įvardžio nevertėtų. Jis reikalingas grožinėje literatūroje. Kiekvienas žodis turtina kalbą. Sinonimai dėl to ir egzistuoja, kad jie nėra identiški. Kitas dalykas, kad šis įvardis, teisingai nesuvokiant jo semantikos, neretai pasakomas netaisyklingai vietoj *kažkoks*, -ia, *toks*, -ia, *kuris ne kuris*, *kuri ne kuri* ir kt., plg.: *Į redakciją kreipėsi tūlas* (= toks, kažkoks) Jonaitis tsp (KPP, 1985, 318). Jį reikėtų vartoti atsargiau, nemaišant su kitais įvardžiais.

A. Rosinas (1984, 12) ir įvardžio *aliai vienas*, -a linkęs atsisakyti. Jis esąs tarminis. Su tokiu tvirtinimu sutikti negalima. Įvardis *aliai vienas*, -a priklauso apibendrinamųjų būriui, bet turi nuo kitų skirtingą reikšmę ir kitais įvardžiais nepakeičiamas. *Aliai vienas*, -a — tai „visi iki vieno, iki galo išsėmus visumą“. Nuo dg. *visi*, -os įvardis *aliai vienas*, -a skiriasi pabrėžtu visumos apibendrinimu. Dažnai šios įvardžių formos vartojamos kartu, kai reikia ką pabrėžtinai nurodyti, pvz.: *Visi aliai vienas išvažiavo*. Taigi atsisakyti šio įvardžio nereikia. Jis vartotinas.

Įvardžių poros ir samplaikos

014. Akademinėje Gramatikoje (LKG, 1965, 721) atskirai iškelti vadinamieji gretinamieji įvardžiai (reciproca), kurie pagal savo reikšmę koreliuoja vienas su kitu, vartojami poromis, vienas kitam priešinami bei turi išskaičiuojamąją arba atskiriamąją reikšmę, pvz.: *vienas,-a... kitas,-a*, *vienas,-a... antras,-a*, *kitas,-a... kitas,-a*, *vienoks,-ia... kitoks,-ia*, *tas, ta... tas, ta*, *tas ta... kitas,-a*, *šis, ši... tas, ta*, *šioks,-ia... toks,-ia*, *kas... kas* ir kt.:

Smulkieji paukšteliai vieni nutilo jau čiulbėti, kiti...išskriejo į pietus Žem;
Vienur šiokia, kitur tokia bėda Žal; Rūbai šio ir to (paukščio) didžiai jau buvo nudilę Don.

Šių įvardžių poros aiškiai susidariusios dėl jų reikšmės santykio. Pvz., *vienas,-a* ir *kitas,-a* koreliuojami dėl priešingos jų referencijos: *vienas,-a* nurodo daiktą, atskirdamas jį nuo kitų, o *kitas,-a* – antrąjį, likusįjį iš dviejų priešinamų daiktų ar jų grupių. Panašiai daiktai grupuojami vartojant kelintinius skaitvardžius, tik jie išskaičiuoja daiktų eilę. Taigi įvardžių poros, susidariusios dėl jų priešingos reikšmės ar išskaičiavimo, nėra atskiri įvardžiai. (Akademinėje Gramatikoje jie nelaikomi atskira leksema.) Čia tik jų specifinė vartosena, sąlygojama reikšmės. Vartojami tokie įvardžiai ir ne poromis. Taigi išskirti šalia įvardžių *vienas,-a*, *kitas,-a* dar ir atskirą įvardį *vienas,-a... kitas,-a* ir pan. netikslinga.

Dar daugiau nepriimtina, kai A. Rosinas (1984, 11) ne tik čia išvardytas įvardžių poras, bet ir tokias sustabarėjusias samplaikas kaip: *vienas kito*, *vienas antro*, *kitas kito*, taip pat sujungiamuosius junginius: *šis bei tas*, *šioks ar toks*, *tas ar kitas*, *toks ar kitoks*, *vienas ar kitas*, laiko atskirais įvardžiais (įtraukia kaip atskiras leksemas į įvardžių nomenklatūrinį sąrašą). Tokios įvardžių samplaikos bei junginiai susidarė dėl jų pastovios sintaksinės vartosenos. Vartojami daiktavardžių pozicijoje ir atsidūrę greta vienas kito jie stabarėjo, plg.: *Jie vienas nekenčia kito* → *Jie vienas kito nekenčia*. Abiem atvejais jų reikšmė nekinta, t. y. išlieka skirtingos dviejų įvardžių (*vienas* ir *kitas*) reikšmės pagal nurodomųjų asmenų pasiskirstymą. Būdinga, kad tokios samplaikos jungiamos prie asmeninių įvardžių ar daiktavardžių daugiskaitos formų, ir nėra derinimo tarp jų skaičiumi, pvz.: *jie vienas kito* (nekenčia); *mes vienas kito* (nekenčiam), *jūs vienas kito* (nekenčiat) ir pan. Taigi šie įvardžiai vartojami pastoviose samplaikose, sustabarėję sintaksiškai (subjekto ir objekto linksniai), bet ne semantiškai: naujos reikšmės du greta vartojami įvardžiai neįgyja. Be to, ir nenuoseklu – tik su objekto kilmininku samplaikas (*vienas kito* ir kt.) laikyti atskirais įvardžiais. O kaip *vienas antram* (pavydėjo), *vienas kitą* (mušė), *vienas kitu* (pasitikėjo)? Tada ir samplaikas su kitais objekto linksniais reikės laikyti atskirais įvardžiais, ir tai aiškiai rodo, kad čia turim reikalo su sintaksiniais junginiais, o ne atskiromis leksemomis. Dar labiau atskira reikšmė įvardžių, vartojamų su sujungiamaisiais ar skiriamaisiais jungtukais. Neturi jokios reikšmės tai, kad visa samplaika kartais priartėja prie atskiro įvardžio reikšmės ir galima juo pakeisti, pvz.: *Vienas ar kitas Šimonių išliks* (= Kai kas Šimonių...). Tai sinonimija, bet ji įvardžių *vienas*, *kitas* skirtingų reikšmių nepaneigia. Pasakyti tą

pačią mintį galima įvairiai, bet kokiomis priemonėmis. Žodynuose tokio tipo samp-
laikos negali būti iškeliamos atskirais straipsniais, reikia jas dėti prie atitinkamų
įvardžių straipsnių kaip sustabarėjusius sintaksinius junginius.

Variantinės formos

015. Rutuliojantis tam tikriems posistemiams bei jiems persigrupuojant kal-
boje atsiranda fakultatyvinių variantų, kurie turi tą pačią reikšmę ir vartojami
toje pačioje pozicijoje. Jie yra vykstančios raidos atspindys ir skiriasi tarpusavyje
tik stilistiniais ar formaliais ritminiais atspalviais. Įvardžių posistemyje gausius
variantus tarpusavyje sudaro tokios formos: *visa, visa kas, viskas, visas, visas kas;*
kits, kita kas, kitkas, kas kita, kitas, kitas kas, kas kitas; tai, tatai, tas ir kt. Šie va-
riantai atspindi bevardės giminės formų nykimo procesus, vykstančius šiame po-
sistemyje, t. y. bevardės giminės formų keitimą vyriškosios giminės vienskaitos
formomis, įvardžio *kas* prisijungimą kaip gramatinį rodiklį be reikšmės skirtumo
prie tam tikrų bevardės giminės formų ir kt. Iš variantinių formų matyti tam tikro
posistemo dinaminės raidos kryptis. Fakultatyviniai variantai nesudaro atskirų
leksemų, t. y. jie nėra skirtingi įvardžiai (plg. Rosinas, 1984, 11). Siekiant kompak-
tiškumo gramatikose tikslinga juos aprašyti kartu. Tik žodynuose juos galima iš-
ryškinti atskirais straipsniais norint parodyti jų formaliosios raiškos skirtumus.

LITERATŪRA

- Булыгина Т. В., Степанов Ю. С. Теория грамматики и теоретическая грамматика // Вопросы языкознания. 1988. № 3. С. 17–33.
- ГЛЯ – Грамматика литовского языка. Вильнюс, 1985.
- Jakobson R. Selected Writings: Word and Language. The Hague–Paris, 1971. Vol. 2.
- KPP – Kalbos praktikos patarimai. V., 1985.
- LKG – Lietuvių kalbos gramatika. V., 1976. T. 3.
- Rosinas A. Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra. V., 1984.
- Rosinas A. Dėl žodžio *visoks* reikšmės ir statuso // Baltistica. 1988. T. 24(2). P. 185–189.
- Tekorienė D. rec. Rosinas A. Lietuvių bendrinės kalbos įvardžių semantinė struktūra // Baltistica. 1987. T. 23(1). P. 86–92.
- Valeckienė A. Dėl įvardžiutinių savybinių įvardžių savarankiškumo // Kalbos kultūra. 1964. Šas. 7. P. 46–47.
- Valeckienė A. Anaforiniai įvardžiai – daiktavardžių variantai // Baltistica. 1971. T. 7(2). P. 139–146.
- Valeckienė A. Lietuvių kalbos gramatinė sistema. Giminės kategorija. V., 1984.
- Vidugiris A. Zietelos tarmės įvardis // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1960. T. 3. P. 113–131.
- Žulys V. Vadinamųjų nekaitomųjų įvardžių vieta lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje // Baltistica. 1969. T. 5(2). P. 167–177.
- Žulys V. Trečiojo asmens nėra // Kalbotyra. 1974. T. 25 (1). P. 83–92.

НЕСКОЛЬКО ВОПРОСОВ О СЕМАНТИКЕ МЕСТОИМЕНИЙ

Резюме

В статье обсуждаются спорные вопросы о семантике местоимений. Делаются следующие выводы:

1. Двуродовые формы местоимения *jis, ji*, в отличие от существительных типа *darbininkas, -ė*, часто указывают на предметы и в таких случаях не имеют разных сем. Соглашаясь с антецедентами, они только выполняют референтную функцию, поэтому их можно считать одной лексемой.

2. Местоимения *aš, mes; tu, jūs* можно считать формами единственного и множественного числа. Местоимения *aš, tu, mes, jūs, saveš, tamsta* следует считать неродовыми формами. Референция на пол этими местоимениями обычно не выражается или является неактуальной (за исключением в сочетаниях с именами прилагательными или другими словами, изменяющимися по родам).

3. Следует признать рациональным включение форм *mano, tavo, savo* в парадигмы личных и возвратного местоимений как второй, вступающей в отношения дополнительной дистрибуции с формами родительного *manęs, tavęs, savęs*. С другой стороны, нельзя отрицать существование притяжательных местоимений в литовском литературном языке типа *manasis, -oji, manas, -a, maniškis, -ė*, которые целесообразно включить в раздел личных местоимений как его подгруппу.

4. Формы ед. ч. *visas, -a* и мн. ч. *visi, -os*, которые различаются между собой оттенками значения, можно считать одной лексемой, так как эти оттенки резко не разграничены и проявляются на базе неполной грамматикализации числа.

5. Слово *visoks, -ia* считаем местоимением, а не именем прилагательным, ибо по характеру референтного значения оно не отличается от других местоимений своей группы (*visas, -a, visi, -os*); случаи синонимии с именами прилагательными не могут быть решающим критерием причисления их к имени прилагательному. На основе характера референтного значения и связи с другими местоимениями слова и словосочетания: *tūlas, -a, aliai vienas, -a, tam tikras, -a; pats tas, patį tą; šioks toks, šiočia tokia*, также следует считать местоимениями, а не именами прилагательными.

6. Застывшие словосочетания типа *vienas kito* нельзя считать одной лексемой, ибо они содержат значения разных местоимений и развились на базе противоположных значений данных местоимений при помощи эллипса и перестановки порядка слов, напр.: *Vienas (žmogus) nekenčia kito (žmogaus) ⇒ Vienas nekenčia kito ⇒ Vienas kito nekenčia*. Не являясь отдельными лексемами (местоимениями) словосочетания такого же типа и с другими падежами: *vienas kitam (pavydi)*, *vienas kita (myli)*, *vienas kitu (pasitiki)*, а также словосочетания типа: *šis bei tas, šioks ar toks, tas ar kitas* и др.

7. Формы местоимений типа: *kita, kitkas, kita kas, kas kita, kitas kas, kas kitas, kitas (kito)* и др., — следует считать факультативными вариантами, а не отдельными лексемами, ибо они имеют тождественное значение и употребляются в той же позиции.